

І. М. Матіяш,

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

ДИНАМІКА СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ ЛЕКСЕМИ *FAMILY* В КОНТЕКСТІ ЕВОЛЮЦІЇ БРИТАНСЬКОЇ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

*У статті здійснюється спроба змодельювати британську мовну картину світу XVIII – XXI ст., застосовуючи лінгвокультурологічні та етнолінгвістичні розвідки. Розглядається трансформація мовної картини світу в контексті аналізу модифікації семантичної структури лексеми *family* на лексикографічному матеріалі Британії останніх чотирьох століть.*

Ключові слова: лінгвокультурологія, мовна картина світу, семантична структура слова, лексема, семема, сема.

*В статье осуществляется попытка смоделировать британскую языковую картину мира XVIII – XXI веков с применением лингвокультурологических и этнолингвистических изысканий. Рассматривается трансформация языковой картины мира в контексте анализа модификаций семантической структуры лексемы *family* на лексикографическом материале Британии последних четырех веков.*

Ключевые слова: лингвокультурология, языковая картина мира, семантическая структура слова, лексема, семема, сема.

*The article presents the attempt to model the British linguistic world image of XVIII – XXI centuries applying ethnolinguistic and linguistic-cultural surveys. The paper considers the transformation of the linguistic world image in the context of the analysis of the semantic structure modification of the lexeme *family* using the British lexicographical sources of the last four centuries.*

Key words: linguistic culturology, linguistic world image, semantic structure of the word, lexeme, sememe, seme.

Постановка наукової проблеми. Питання взаємозв'язку мови і культури та їх вплив одна на одну цікавить мовознавців вже не одне століття. Існують безліч думок щодо цієї проблеми, але однозначної і загальноновизнаної теорії поки що не знаходимо. На допомогу науковцям у вирішенні даної дискусії з'явилися нові відгалуження лінгвістики, які проводять різноманітні дослідження культурно-етнічних компонентів мови, мовної особистості, мовних стереотипів, ведуться дискусії щодо розмежування мовної та концептуальної картин світу. В даній статті здійснюється спроба відстежити розвиток британської мовної картини світу опираючись на структурно-семантичні зміни лексеми *family*. **Актуальність даного дослідження** полягає в тому, що в сучасному мовознавстві прослідковується тенденція до вивчення мовних явищ через екстралінгвальні фактори у тісному взаємозв'язку із ментально-структурною моделлю суспільства. Говорячи про **завдання** слід сказати, що аналіз еволюції лексеми *family* дасть змогу описати особливості трансформації ментальної, аксіологічної, етнокультурної та ін. моделей світу, що, в свою чергу, буде маніфестацією британської моделі світу у її розвитку впродовж останніх чотирьох століть.

Аналіз основних досліджень. Першими про активну і конструктивну властивість мови та її здатність впливати на формування культури, психології і творчості говорили В. фон Гумбольдт і Й. Гердер. Ідеї Гумбольдта знайшли своє продовження в працях Л. Вайсгербера, О. Потєбні, Е. Сепіра, Б. Уорфа, К. Фосслера та ін. Впродовж останніх десятиліть питання мови і культури активно розробляли А. Вежбицька, Н. Арутюнова, В. Телія, О. Кубрякова, В. Маслова, О. Селіванова, В. Костомаров, В. Воробйов, М. Толстой та ін. Семантичну структуру слова детально розглядають В. Гак, С. Кацнельсон, Е. Кузнецов, Ж. Соколовська, Д. Шмельов та ін.

Виклад основного матеріалу та обґрунтування отриманих результатів дослідження. Вважається, що традиція вивчення зв'язків мови з мисленням, культурою і духовним життям взагалі бере початок у роботах німецького філософа і лінгвіста Вільгельма фон Гумбольдта. Він писав про те, що мислення людини і її уявлення світу визначаються конкретною мовою. Учений розумів мову як діяльність людського духа, позначаючи її грецьким терміном *Energeia* [4, с. 105-106]. Мова за Гумбольдтом є зовнішнім проявом народного духа: мова народу є його духом, а дух народу є його мовою. Первинною ланкою цього ланцюжка є дух народу, який здійснює вплив на мову: чим сильніший цей вплив, тим багатше і закономірніше відбувається розвиток мови [7, с. 405; 2, с. 147].

Ідеї Гумбольдта знайшли свій відголосок і у працях інших відомих лінгвістів. Так О.О. Потєбня стверджував, що мова є не просто виразником готової думки, вона творить її. Учений переосмислив і доповнив поняття внутрішньої форми мови В. фон Гумбольдта. Він називає внутрішньою формою слова його етимологічне значення, уявлення про яке зберігають носії мови [4, с. 106]. Схожої позиції дотримувався німецький лінгвіст Л. Вайсгербер: людська мова з допомогою свідомості творить картину світу, тобто, по суті, мова визначає світогляд, вона дозволяє об'єднати весь досвід спільноти у єдину картину світу [1, с. 51; 4, с. 106-105].

Проблемою взаємовпливу мови і культури займалися також представники американського мовознавства Е. Сепір та Б. Уорф. Перший говорив про неможливість пізнання дійсності без засобів мови; реальний світ будується на основі мовних норм [7, с. 406; 4, с. 107]. Другий стверджував, що сприйняття навколишньої дійсності і наша свідомість визначаються саме мовою [9, с. 174].

Як бачимо, в усіх випадках маємо справу із моделюванням світу за допомогою мови, що наштовхує нас на поняття мовної картини світу (МКС). Ж.П. Сокловська розуміє МКС як сукупність уявлень людини про реальний світ, що закріплена в системі значень певної мови, у її лексико-семантичній підсистемі загальної семантичної системи, у структурі енциклопедичних, тлумачних словників, у незліченних мовленнєвих ситуаціях, текстах різних видів, типів, жанрів, нарешті, в індивідуальному спілкуванні [8, с. 87]. В.А. Маслова

підкреслює, що дане поняття є лише метафорою, оскільки в реальності особливості національної мови, в якій зафіксований унікальний соціально-історичний досвід певної спільноти, створюють лише специфічне забарвлення цього світу, обумовлене національною значимістю предметів, явищ, процесів та винятковим відношенням до них, яке породжується специфікою діяльності, способу життя і національної культури даного народу [5, с. 65].

Якщо взяти до уваги той факт, що вагому роль в побудові МКС відіграє лексика, оскільки лексикалізація поняття свідчить про його особливу цінність, значимість і фундаментальність для окремої культури, то найкращим джерелом таких лексем можна вважати тлумачний словник.

Тлумачний словник виступає культурним об'єктом, який відображає та формує культуру нації, і одночасно філологічним продуктом, який акумулює результати досліджень всіх галузей мовознавчої науки; він являє собою складний багаторівневий і багатогранний витвір, який віддзеркалює систему єдиної національної мовної свідомості конкретної епохи [10, с. 117]. Мовностилістичний матеріал тлумачного словника, як відомо, не лише уточнює, конкретизує значення слова, в тому числі в його переносному, образному, символічному вживанні, а й забезпечує виокремлення його смислу як національно-культурного компонента [3, с. 107].

В даній статті, користуючись методом компонентного аналізу словникових дефініцій, ми спробуємо описати розвиток МКС британців. Для цього тлумачення досліджуваної лексеми подамо у вигляді таблиці, яка як засіб моделювання, дозволяє в межах охопленого простору уявити складне, багатопланове мовне явище – семантичну структуру слова зокрема, або лексико-семантичну систему як цілісне утворення. Для подальшого пояснення необхідно вести поняття «лексеми», «семемі», «семи». Лексема багатозначне слово; семема – елементарний компонент значення [6, с. 66-68; 7, с. 85-86; 8, с. 89].

Головним матеріалом аналізу слугували наступні тлумачні словники: *A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings (1768, 1792)*, *A Dictionary of The English Language (1828)*, *The Concise Oxford Dictionary of Current English (1919)*, *A New English Dictionary on Historical Principles. Vol. IV – F and G (1901)*, *Oxford Dictionaries Online*.

Опрацювавши статті у п'яти словниках різних періодів можемо сказати, що для лексеми **family** основною є семема 'спорідненість', але ступінь спорідненості різниться за семемами. Так, перше значення досліджуваної лексеми не змінюється у XVII – XVIII ст., а на початку XX ст. у словнику *NEDHP* розпадається на дві семемі. Бачимо, що перша позиція об'єднує у сім'ю людей, які проживають разом і є частиною одного господарства, володіння, а друга – демонструє появу нової семи 'спорідненість'. Крім того, уточнюється, що мова йде про тих, які мають або кровні зв'язки, або шлюбні. Тобто, лексема **family** позначає як батьків і дітей, що живуть разом, так і тих родичів, які не є настільки близькими. Свої здогадки можемо підтвердити ілюстраціями до словникових статей: *I could not turn him away, for he was family* (Я не могла прогнати його, бо він моя родина) [15]; *The group which consists of a Father, Mother and Children is called a Family* (Група, яка складається із батька, матері та дітей, є сім'єю) [11]. Ці семемі не змінюють своїх позицій і сьогодні знаходяться на тих же місцях. Звідси видно, що біологічні, емоційні, юридичні (шлюб) зв'язки стоять першими в асоціативному ряді до поняття **family**. Те саме можемо сказати і про тлумачення під номером три словника *NEDHP*, у якому досліджувана лексема асоціюється із власними дітьми. На це вказують також приклади до тлумачень: *She has the sole responsibility for a large family* (Вона єдина відповідає за своїх дітей) [15]; *I am a man with a long family* (Я чоловік, у якого багато дітей) [11]. Звідси виходить, що протягом чотирьох століть сприйняття родини як колективу, що мешкає в одному будинку, змінюється на більш вузьке – групи людей, які є або кровними родичами, не залежно від того чи живуть вони разом, або поєднані через свояцтво. Варто зазначити, що фактор проживання в одному помешканні втрачає свою важливість і значущість на початку XX ст. Такі зміни можна було б пов'язати із розширенням володінь Британської імперії, переселенням англійців на нові землі, із все більшою популярністю відособленого способу життя, а також із бажанням молодих людей жити окремо від власних батьків.

Дефініція під номером два у словниках 1768, 1792 і 1828 років подає трактування досліджуваної лексеми як групи людей, які походять від спільного предка, покоління, раса. У *NEDHP* дане тлумачення розпадається на дві семемі із виділенням сем 'раса' і 'нащадки' в окремі значення. Ця ж тенденція спостерігається і в наступних словниках. Бачимо, що спершу (XVIII-XIX ст.) лексема **family** є широким поняттям, яке включає не лише кровні зв'язки, а й генетичну схожість представників певної групи. Але із розвитком суспільства, зміною світогляду, переглядом цінностей семема «раса» поступається позиціями і вже не відбиває поняття родини, тобто у сьогоднішньому сприйнятті британця походження від одного і того самого предка є обов'язковою ознакою для формування сім'ї, що автоматично звужує коло людей, які могли б належати до однієї родини. Таке тлумачення проглядається в наступних прикладах, взятих із словникових статей: *the house has been owned by the same family for 300 years* (будинок знаходиться у володінні однієї сім'ї вже протягом 300 років) [15]; *Come they from Noble Family?* (Вони походять із шляхетного роду?) [11].

Заключне третє значення «вид, клас» перших трьох словників продовжує займати останні позиції. Не дивно, що аналізована лексема застосовується для маркування окремих наукових явищ, одиниць і категорій, які позначають групи об'єктів, об'єднаних спільними рисами, чи які належать до одного роду або сорту. Мова йде про лінгвістичні, біологічні та математичні терміни. Таке детальне тлумачення знаходимо у *Oxford Dictionaries Online* разом із ілюстраціями: *the cabbage family* (родина капустяних); *the Austronesian language family* (австронезійська мовна сім'я) [15]. Мабуть, дане трактування сім'ї не є дуже важливим для пересічного жителя Британії, що бачимо із помітки, яка вказує на вузьке дисциплінарне застосування. Але варто відзначити розширення значення і вживання лексеми **family**, що, можливо, говорить про розширення світогляду і накопичення знань та інформації, а це, в свою чергу, відбивається в мовній картині світу.

Таблиця 1

FAMILY

	1768, 1792	1828	1901	1919	2000
1	those who live in the same house, household	those who live in the same house, household	the body of persons living in one house including parents, children, servants	members of a household, parents, children, servants	a group consisting of two parents and their children living together as a unit
2	those that descend from one common progenitor; a race; a generation	those that descend from one common progenitor; a race; a generation	parents and their children living together or not connected by blood or affinity	set of parents and children, or of relations, living together, or not	a group of people related by blood or marriage
3	a class, a tribe, a species	a class, a tribe, a species	person's children	person's children	the children of a person or couple being discussed
4			those descended from a common ancestor; a house, lineage	all descendants of common ancestor, house, lineage	<i>inf.</i> The family a local organizational unit of the Mafia or other large criminal group
5			a race; people descended from a common stock	race, group of people from common stock	all the descendants of a common ancestor
6			brotherhood of persons or nations united by political or religious ties	brotherhood of persons or nations united by political or religious ties	a group of people from a common stock
7			a group of objects with the common features; a group of allied genera	group of objects distinguished by common features	a group of related things: the languages ultimately derived from a particular early language, regarded as a group; <i>Biology</i> a principal taxonomic category; <i>Math.</i> a group of curves or surfaces obtained by varying the value of a constant in the equation generating them
8			<i>slang.</i> the thieving fraternity	groups of allied genera, usually subdivision of order	

Таблиця 1а

РОДИНА (СІМ'Я)

	1768, 1792	1828	1901	1919	2000
1	ті, хто проживають в одному будинку, родина	ті, хто проживають в одному будинку, родина	ті, хто проживають в одному будинку, враховуючи батьків, дітей, слуг	члени родини, діти, слуги	батьки і діти, які проживають разом
2	ті, які походять від спільного предка; покоління; раса	ті, які походять від спільного предка; покоління; раса	діти і батьки, які проживають разом чи окремо (кровна чи шлюбна спорідненість)	діти і батьки, які проживають разом чи окремо (кровна чи шлюбна спорідненість)	група людей споріднених кровно чи свояцтвом
3	вид, клас	вид, клас	власні діти	власні діти	власні діти
4			ті, які походять від спільного предка; рід, покоління	ті, які походять від спільного предка; рід, покоління; раса	сленг злодійська община
5			раса	раса	ті, які походять від спільного предка; рід, покоління
6			об'єднання політичними релігійними поглядами	об'єднання політичними релігійними поглядами	раса
7			група об'єктів однаковими рисами; рід	група об'єктів однаковими рисами	група об'єктів однаковими рисами; лінгв. група споріднених мов; біол. основна таксономічна одиниця; мат. група кутів чи поперхонь, які визначаються змінною константи у рівняннях при їх утворенні
8			сленг. злодійська община /	біол. рід	

Значення під номером шість у *NEDHP* пояснює лексему, що досліджується, як певне об'єднання людей чи націй за політичними або релігійними переконаннями. Вважаємо, що провідною є сема 'грумада'. Дану дефініцію вдало ілюструють наступні приклади: *The States of Europe were by the prevailing maxims of its policy, closely united in one family* (Європейські держави були міцно об'єднані в одну громаду завдяки принципам політики); *They (the apostles) subdued the ... Greeks ... the ... Romans, and our forefathers into one family* (Вони (апостоли) підкорили греків, римлян і наших предків та перетворили їх на одну сім'ю) [11]. Таку ж позицію дане тлумачення займає у *The Concise Oxford Dictionary of Current English*, але подальшого розвитку не спостерігаємо, оскільки у *ODO* подібне значення відсутнє. Це може бути пов'язано з тим, що для британців, як уже було сказано вище, визначальним чинником є спорідненість кровна чи родинна, оскільки сім'я найперше визначається за певними біологічними (генетичними) параметрами. Крім того, на нашу думку, тут можна взяти до уваги також той факт, що популяризація індивідуалізму і лідерства в усіх сферах життя зовсім не сприяє згуртованості людей в окремі спільноти, а, навпаки, змушує зосередитись на собі і своєму найближчому оточенні.

Цікавою є дефініція під номером вісім у *NEDHP*. Тут лексема *family* асоціюється із кримінальною групою, злочинською общиною. Дане значення піднімається на четверту позицію сучасного словника, хоч в обох випадках присутня позначка «сленг», тобто таке вживання не відносять до загальноприйнятих норм, але, якщо врахувати те, що воно присутнє у словнику, то, скоріш за все, ним користується достатньо велика частина населення. Вважаємо, що це тлумачення містить вище згадані семи 'грумада', 'група', 'об'єднання'. Такий стрибок можна пояснити тим, що на сучасному рівні розвитку суспільства злочинність є досить поширеним явищем і вона характеризується певною згуртованістю кримінальних елементів. Варто відзначити також, що кримінальний світ більш щільно ввійшов у мовну картину світу і має неабиякий вплив на її еволюцію, додаючи нові значення слів, переводячи жаргон і сленг у розряд щоденної лексики тощо.

Висновок. Таким чином, можемо зробити висновок, що всі подані значення лексеми *family* об'єднані спільними семантичними категоріями 'спорідненість', 'кровна', 'спільність', 'згуртованість', 'однорідність', 'єдність', 'грумада'. Бачимо, що дане поняття завжди асоціювалось із колективом, групою, члени чи складники якої об'єднані за певним критерієм схожості, приналежності до одного витoku, джерела.

Досліджувана лексема не отримує концептуально нових значень, а лише розширює чи звужує існуючі. Ця динаміка дозволяє стверджувати, що поняття сім'ї в британській мовній картині світу змінюється дуже повільно, воно отримує нові функціональні призначення і починає використовуватись як маркер речей чи явищ, які нагадують сім'ю, тобто міцне угруповання. Це дає нам змогу констатувати той факт, що сім'я в системі уявлень британців була і залишається міцним інститутом, який з часом лише посилює свої позиції.

Результати нашого дослідження дають змогу озвучити думку про надзвичайно велику і важливу роль лексикографічної продукції у розвитку і функціонуванні мови окремої спільноти. Розглядаючи тлумачний словник як кодекс знань, скарбницю досягнень народу і вмістилище інформації з усіх сфер життя, вважаємо, що він є надійним джерелом для дослідження мовних картин світу, адже як висловився А. Франс словник – це всесвіт, розташований в алфавітному порядку. Усі інші книги містяться в ньому, необхідно лише вміти їх знайти.

Література:

1. Вайсгербер Й. Л. Родной язык и формирование Духа / Йоханн Лео Вайсгербер. – М., 2004. – 232 с.
2. Гумбольдт В. фон. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – 397 с.
3. Коненко В. І. Мова у контексті культури / В. І. Коненко. – Київ – Івано-Франківськ: «Плай», 2008. – 389 с.
4. Кронгауз М. А. Семантика: ученик для вузов / М. А. Кронгауз. – М.: Российский государственный гуманитарный ун-тет, 2001. – 399 с.
5. Маслова В. А. Лингвокультурология: учебное пособие / В. А. Маслова. – М.: Издательский центр «Академия», 2001. – 208 с.
6. Мельник Я. Г. Субъективность как языковая категория / Я. Г. Мельник. – Івано-Франковск, 1997. – 128 с.
7. Левицкий В. В. Семасиология / В. В. Левицкий. – Винница: НОВА КНИГА, 2006. – 512 с.
8. Соколовська Ж. П. Картина світу та ієрархія сем / Соколовська Ж.П. // Мовознавство. – 2002. – № 6. – С. 87-91.
9. Уорф. Б. Отношение норм поведения и мышления к языку / Б. Уорф // Новое в зарубежной лингвистике. Выпуск 1. – М.: Иностранная литература, 1960. – С. 145-178.
10. Язык и культура: 3-я международная конференция: доклады и тезисы.– Выпуск 2. – Киев, 1994. – 181 с.
11. A New English Dictionary on Historical Principles. Vol. IV. F – G [ed. by Dr. James A.H. Murray]. – Oxford: The Clarendon Press, 1901. – 1178 p.
12. Johnson, S. A Dictionary of The English Language in which the Words are Deduced from their Originals, explained in their Different Meanings / Samuel Johnson. – Dublin: printed by W. G. Jones, 1768.
13. Johnson, S. A Dictionary of The English Language in which the Words are deduced from their Originals, explained in their Different Meanings / Samuel Johnson. – London, 1792.
14. Johnson, S. A Dictionary of The English Language / Samuel Johnson, John Walker. – London, 1828.
15. Oxford English Dictionary Online / [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/family?q=family>
16. The Concise Oxford Dictionary of Current English [adapt. by H.W. Fowler, F.G. Fowler]. – Oxford: The Clarendon Press, 1919. – 1064 p.